

*Наталія Петрівна Свиридюк,
доцент кафедри теорії держави та права
Національної академії внутрішніх справ,
кандидат юридичних наук*

МЕТОДОЛОГІЧНІ АСПЕКТИ ТЛУМАЧЕННЯ ЗМІСТУ КАТЕГОРІЇ «МЕХАНІЗМ ПРАВОВОГО ЗАХИСТУ»

Реальний захист прав людини належить до найгостріших проблем української дійсності. В останні роки це питання стало предметом багатьох дискусій, що проходили в контекстах політичної, правової, адміністративної або конституційної реформ та викликали неабияку зацікавленість наукової аудиторії.

Це пояснюється декількома факторами: по-перше, стан справ щодо забезпечення проголошених у законодавстві прав і свобод викликає цілий ряд заперечень з боку громадськості, представників правозахисних організацій, що підтверджується також і незадовільним станом життя в країні, низьким рівнем соціальної забезпеченості. По-друге, завдання щодо реалізації прав та свобод є настільки складним у своєму вирішенні та неоднозначним, що його практичне здійснення пролягає через низку тривалих політико-правових дискусій, пошуків, помилок та перемог.

Ідея забезпеченості або захисту гарантованих державою прав узгоджується також з основними постулатами концепції правової держави, на реалізацію якої налаштований державний механізм України, і яка у ст. 1 Конституції проголошена як основна мета та завдання подальшого політичного розвитку. Крім того, концепція передбачає наявність у держави надійних правозахисних механізмів, ефективність роботи правоохоронних органів, реальність проголошених прав і свобод, визнання суспільством їх невідчужуваності, надійності, недоторканості, що характеризує ці права як природні та незаперечні. Отже, виходячи з потреб та перспектив розвитку українського суспільства, стану правового порядку, якості правозахисної діяльності в країні, проблема правового захисту визначається як актуальна, така, що потребує подальшого осмислення як в теоретичному, так і в практико-прикладному аспекті.

Саме виходячи з наведених підстав, проблема захисту прав і свобод людини є вельми актуальною для представників загальної теорії права і потребує ретельного вивчення, хоча їй приділяли увагу багато дослідників, зокрема, такі як М. Вітрук, В. Горшенев, В. Гулієв, М. Козюбра, В. Копейчиков, С. Лисенков, О. Лукашов, О. Марцеляк, М. Матузов, В. Погорілко, П. Рабінович, І. Ростовщиков, В. Сіренко, О. Скакун, Ю. Шемшученко та інші. Необхідно зазначити, що питання механізмів, засобів, гарантій правового захисту, принципів взаємодії суб'єктів права, окреслені у працях зазначених вище правознавців, не втрачають своєї актуальності й нині, а навпаки, в умовах проведення правової реформи набувають нового значення.

Осмислення правового захисту в контексті трансформаційних процесів сучасності зумовлено характером політичних, економічних перетворень у розвитку нашої держави, політичних та правових інститутів громадянського суспільства.

Як стверджує К. Волинка, під захистом прав і свобод особи розуміють правову форму їх забезпечення, яка відображає дію спеціального механізму, спрямовану на: припинення порушень прав і свобод особи; ліквідацію будь-яких перешкод, що виникають при їх здійсненні; відновлення порушених прав і свобод; притягнення до юридичної відповідальності особи, винної у скоєнні правопорушення [1, с. 7].

Як бачимо, у зазначеній авторській позиції до обсягу поняття правового захисту включено майже всі аспекти протидії негативним явищам, які разом потенційно виступають перешкодами у процесі здійснення права, виконують роль різного роду загроз у правореалізаційному процесі.

У зв'язку з цим, у науковий обіг введено поняття механізму захисту прав людини і громадянина як системи засобів та факторів, які створюють необхідні умови поваги прав і свобод людини [2, с. 15].

Навряд чи з цією позицією можна погодитися, якщо звернути увагу на останню частину речення. Якщо брати за основу лише моральну категорію поваги, яка є суто психологічним елементом свідомості, категорією не юридичною, а моральною, то в такому разі ми відходимо від основної мети захисту – недоторканості, непорушення та гарантованого відновлення права, які складають його основний зміст.

Таким чином, під механізмом правового захисту в сучасній науковій літературі розуміють діяльність уповноважених правозахисних органів та організацій, а також сукупність необхідних засобів, умов, наявність яких дозволяє здійснювати юридичні права, обов'язки, інтереси людини та громадянина. Такий підхід у висвітленні проблематики прав і свобод сприяє більш глибокому та прикладному осмисленню ролі правових засобів та інституцій як цілісного явища правової дійсності, яке посідає особливе місце у правовій системі та виконує в ній специфічну функцію гарантування проголошених у конституції основ правового статусу особи.

Механізм захисту прав і свобод людини та громадянина є складною категорією. Як цілісне системне утворення механізм функціонує завдяки чіткій взаємодії структурних елементів, взаємозв'язки між якими обумовлюють злагоджену організацію та функціонування всього механізму. Все це характеризує механізм як цілісну і функціонально узгоджену систему.

Зазначимо, що у публікаціях сучасних авторів недостатньо уваги приділяється питанню злагодженості та взаємодії складових елементів механізму правового захисту, а отже питанню його ефективності, дієвості, функціональності як злагодженої системи, що не втрачає своїх властивостей із незначною зміною зовнішніх умов. Соціальна практика останніх років свідчить, що зі зміною політичних або економічних факторів, послабленням відповідних гарантій, правові засоби регулювання також втрачають свою ефективність. Отже, зробимо висновок, що правозахисний механізм працює лише за ідеальних умов соціальної стабільності. Таке розуміння взаємозв'язку механізму захисту із зовнішнім середовищем не зменшує його пізнавальної та інструментальної цінності, а навпаки орієнтує та спрямовує теоретичні дослідження у русло вирішення практичних завдань реалізації права в умовах динамічного розвитку суспільних відносин.

Одним із важливих моментів визначення ефективності роботи правозахисного механізму є розуміння злагодженості взаємодії його складових, їх адаптованості до умов зовнішнього середовища.

Отже, розглядаючи структурну організацію механізму правового захисту, доцільним є виокремлення його нормативної, інституційної (організаційної) та функціональної складової, які є взаємообумовленими елементами однієї системи. Їх цінність виявляється в тому, що вони знаходять свій фактичний вияв лише завдяки взаємодії один з одним, а у відокремленому стані втрачають свою цінність як правові явища. Втрачає за цих умов свою функціональну цінність і власне механізм, який із правової реальності перетворюється на правову фікцію.

Враховуючи, що нормативно-правові акти визначають найважливіші аспекти діяльності суб'єктів правозахисної діяльності, при визначенні ролі зазначених елементів у механізмі захисту особливу увагу слід приділити саме нормативно-правовій складовій. Це пояснюється тим, що у нормативній частині механізму віддзеркалюються як самі елементи, так і їх характеристики, порядок взаємодії, інструментальні або функціональні можливості у протидії можливим загрозам реалізації правового статусу тощо. Насамперед – це найважливіший, але не єдиний і не самодостатній елемент механізму захисту. В тих ситуаціях, коли суб'єкти правового регулювання сподіваються виключно на нормативний компонент, як на панацею від усіх негараздів, намагаючись вирішити соціальні проблеми, це є проявом правового ідеалізму та правової непрофесійності відповідних керівників.

Нормативний компонент механізму правозахисної діяльності – це система правових норм та принципів, що регулюють відносини у сфері захисту прав і свобод людини та громадянина. При цьому, законодавство України у сфері правозахисної діяльності умовно можна поділити на дві групи. До першої групи, на нашу думку, слід віднести нормативно-правові акти, що визначають засади здійснення правозахисної діяльності (мета, завдання, суб'єкти, їх повноваження, перелік форм та засобів діяльності, об'єкти захисту тощо), до другої – нормативно-правові акти, що встановлюють систему підзахисних об'єктів (права, свободи, інтереси).

До інституційного (організаційного) елемента механізму захисту необхідно віднести індивідуальних суб'єктів правозахисної діяльності, а також органи та організації, які спеціально уповноважені державою здійснювати відповідно до закону та у правовій формі із застосуванням правових засобів діяльність, спрямовану на захист прав і свобод людини та громадянина.

Функціональним елементом механізму захисту прав і свобод людини та громадянина є правозахисна діяльність. На думку В. Маляренка, ця діяльність полягає в наданні кожному громадянину, а також юридичним особам, іноземцям і особам без громадянства правової допомоги у спірних питаннях із охорони права, зловживання правом, захисту фізичних осіб від обвинувачення та в державному гарантуванні охорони прав громадян правозахисними органами [3, с. 27].

Дещо розширено трактується поняття захисту, яке не відмежовується автором від терміну охорони і тому сприймається як синонімічне, з чим не можна погодитися. Проте, головною думкою у характеристиці функціонального елемента є те, що робота механізму зовні виражається у діяльності спеціальних суб'єктів, метою яких є власне захист прав і свобод. Тобто захист тлумачиться як цілеспрямована діяльність.

Значущість правозахисної діяльності для суспільства не викликає сумнівів. Однак, для реалізації функцій та виконання завдань, що стоять перед цим видом діяльності важливим є наявність дієвих засобів впливу на поведінку соціальних суб'єктів, що забезпечує ефективність роботи механізму захисту загалом.

Удосконалення механізму захисту прав і свобод людини та громадянина – важливе і невідкладне завдання Української держави. Нажаль, розмитість, невизначеність, а то й повна відсутність юридичних правил, які б забезпечували захист громадян, свідчать про незадовільну правову ситуацію, що склалася у суспільстві. Юридичні механізми, що діяли у минулому, зруйновані, нові поки ще належним чином не налаштовані на нові умови, а отже – недосконалі. За таких обставин правовий статус людини і громадянина, проголошений у Конституції України, не має реального підґрунтя. А це загрожує перетворенням суб'єктивних прав у декларацію, відірвану від реального життя.

Отже, питання реальності гарантованих прав та свобод – це питання не їх обсягу та змісту, відповідності міжнародним стандартам тощо. Передусім – це питання умов, гарантій, засобів та суб'єктів, що уповноважені на захист, питання гармонійного розвитку законодавства, на основі якого функціонує весь правозахисний механізм.

Для галузевих, прикладних досліджень проблема правового захисту формулюється як питання адекватності окремих елементів механізму конкретним соціальним умовам, дієвості механізму в цілому щодо реалізації окремих видів прав та свобод.

Список літератури:

1. *Волинка К. Г.* Механізм забезпечення прав і свобод особи: питання теорії і практики: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук: спец. 12.00.01 «Теорія та історія держави і права; історія політичних і правових учень» / К. Г. Волинка. – К., 2000. – 16 с.
2. *Словська І.* Механізм захисту прав людини – основоположний принцип сучасного українського конституціоналізму / І. Словська // *Право України*. – 2001. – № 9. – С. 15-17.
3. *Суд, правоохоронні та правозахисні органи України: [підручник] / відп. ред. В. Т. Маляренко.* – [3-є вид., перероб. і доп.]. – К.: Юрінком Інтер, 2007. – 352 с.

Свиридюк Н. П. Методологічні аспекти тлумачення змісту категорії «механізм правового захисту»

У статті аналізуються актуальні питання розуміння змісту категорії «механізм правового захисту» та підвищення ефективності роботи механізму захисту загалом.

Ключові слова: механізм правового захисту, захист прав і свобод людини та громадянина, гарантії правового захисту.

Свиридюк Н. П. Методологические аспекты толкования содержания категории «механизм правовой защиты»

В статье анализируются актуальные вопросы понимания содержания категории «механизм правовой защиты» и повышения эффективности работы механизма защиты в целом.

Ключевые слова: механизм правовой защиты, защита прав и свобод человека и гражданина, гарантии правовой защиты.

Sviridyuk N. Methodological aspects of interpretation of the category «mechanism of legal protection»

The article examines current issues of understanding the category "mechanism of legal protection and improvement the efficiency of the mechanism of protection in general.

Key words: mechanism of legal protection, citizen's rights and freedoms, guarantees of legal protection.